

3. ГІСТОРЫЯ. ПЕДАГОГІКА

А.Я. Барсук (Мазыр, Беларусь)

ІДЭЯ ЦАРКОЎНАГА АДЗІНСТВА ВА ЁНІЯЦКАЙ ПАЛЕМІЦЫ КАНЦА XVI–XVII СТСТ.

Па сутнасці, ідэя царкоўнага адзінства прадвызначала неабходнасць аб'яднання хрысціянскіх канфесій і акрэслівала магчымасць рэлігійнай уніі. Гэта ў сваю чаргу высветліла не толькі тэалагічныя непаразумеўні, але і паказала грамадска-палітычныя і сацыяльныя супярэчнасці ў Рэчы Паспалітай.

Аднак канкрэтнае ўвасабленне ідэі значна адрознівалася ад першапачатковай задумы, а прыхільнікі па-рознаму бачылі сродкі і вынікі адзінства, што абумовіла спрэчкі сярод не толькі праціўнікаў уніі, але і аднадумцаў.

Для адных прыхільнікаў царкоўная унія была сродкам інтэграцыі ВКЛ ў Заходнюю Еўропу, для другіх – вызначала згоду паміж каталіцтвам і праваслаўем і тым самым вырашала складаную знешнепалітычную праблему супрацьстаяння Рэчы Паспалітай і Рускай дзяржавы, для трэціх – азначала імкненне да стварэння самастойнай беларуска-ўкраінскай праваслаўнай мітраполіі і шлях захавання дзяржаўнай і духоўна-культурнай незалежнасці.

Зразумела, што існавалі пэўныя колы, якія імкнуліся да рэалізацыі канкрэтных палітычных мэт: барацьба з Рэфармацыяй і пашырэнне ўплыву каталіцтва на Усход, у першую чаргу на беларускія і ўкраінскія землі.

На думку беларускага даследчыка С.А. Падокшына, ідэя уніі «арганічна вынікала з гісторыі беларуска-ўкраінскага грамадства, была знітавана з яго менталітэтам», што было абумоўлена канкрэтна-гістарычнымі ўмовамі развіцця і складаннем асобнага тыпу свецкага і царкоўнага дзеяча ў ВКЛ «на мяжы культур» – усходне-і заходнееўрапейскай, грэка-візантыйскай і лацінскай [1, с. 233]. Многія прадстаўнікі праваслаўнага святарства вучыліся ў пратэстанцкіх і каталіцкіх школах, універсітэтах Заходняй Еўропы. Да іх ліку можна аднесці Францыска Скарыну, Васіля Цяпінскага, Астафея Валовіча, Льва Сапегу, Сымона Буднага, Іпація Пацея, Мялеція Смятрыцкага, Кірылу Транквіліён-Стаўравецкага, Касіяна Саковіча, Пётра Магілу, Сімяона Полацкага.

Такім чынам, можна гаварыць, што унія – з'ява вельмі складаная са шматлікімі культурна-гістарычнымі і грамадска-палітычнымі абставінамі, якія вызначылі канкрэтныя шляхі рэалізацыі ідэі царкоўнага адзінства. Першапачаткова прапаноўвалася свабода міжкультурнага і міжканфесійнага

дзялогу, талерантнасць і ўзаемная павага да духоўных каштоўнасцей Усходу і Захаду. Ва ўмовах Контррэфармацыі ідэя уніі трансфармавалася на вырашэнне пераважна палітычных мэтаў: наступ не толькі на пратэстантызм, але і праваслаўе, вызначэнне залежнага становішча. Адсюль вынікаюць прымусовыя метады рэалізацыі уніі. Зразумела, што пэўную ролю ў прызнанні уніі праваслаўнымі іерархамі Рэчы Паспалітай адыгралі абяцанні атрымаць новыя эканамічныя і палітычныя прывілеі, а таксама знешнепалітычная небяспека з боку Маскоўскай дзяржавы.

З юрыдычнага пункту гледжання рашэнні Берасцейскага царкоўнага сабора 1596 г. былі заснаваны на законных царкоўных і дзяржаўных пастановах, але супярэчылі прывілеям і прававым нормам Статута ВКЛ 1588 г. аб свабодзе веравызнання. Гэта дазваляла выкарыстоўваць апеляцыі да судовых і ўрадавых устаноў у якасці сродка барацьбы супраць дыскрымінацыі праваслаўных і спасылацца на закон і традыцыю ў палемічнай літаратуры.

Вынікі Берасцейскай царкоўна-рэлігійнай уніі не супалі з надзеямі кіруючых колаў ВКЛ – замест кансалідацыі насельніцтва па культурна-рэлігійнай прыкмеце атрымаўся велізарны ўнутраны сацыяльна-палітычны канфлікт і абвастрэнне адносін з Рускай дзяржавай, а міжканфесійныя супярэчнасці ператварыліся ў знешнепалітычны фактар. Прымусовае насаджэнне рэлігійна-культурнага адзінства выклікала абурэнне не толькі інтэлектуальнай эліты, але і шырокіх колаў беларускага і ўкраінскага праваслаўнага насельніцтва, у тым ліку і казацтва [2, с. 40–44].

Менавіта гістарычныя ўмовы прыняцця і пашырэння ўніяцтва знайшлі адлюстраванне ў рэлігійна-палемічнай літаратуры канца XVI–XVII стст., дзе тэалагічныя праблемы разглядаліся ў сувязі з палітычнымі, сацыяльнымі і гнэсалагічнымі праблемамі.

Тэарэтычныя высновы міжканфесійнай уніі выкладзены езуітам П. Скаргам у трактаце «Пра адзінства Царквы» [3], сутнасць якіх вызначалася разуменнем адзінства Царквы ў заходняй традыцыі як Сусветнай царквы, прыцыпамі адзінаўладдзя Рымскага папы і яго бязгрэшнасці, іерархіі ў арганізацыі Царквы, адсутнасці ерасяў і іншадумства. Адсюль вынікала выснова аб прыярытэце інтарэсаў духоўнай улады над свецкай, якія лічацца вечнымі, а інтарэсы дзяржавы часовымі. Ва ўсходняй традыцыі Сусветная царква разумелася як Саборная, дзе адсутнічала жорсткая іерархія. Розніца ў трактоўках выклікала шырокую палеміку каталіцкіх, праваслаўных і ўніяцкіх аўтараў.

Найбольш яркім прадстаўніком уніяцкай літаратуры, менавіта яе заснавальнікам быў Іпацій Пацей, адзін з ініцыятараў уніі. У творы « Унія, альбо Выклад преднейших арьтыкулов, ку зьдоченью греков с Костелом Римским належашых» (Вільня, 1595 г.) І. Пацей вызначаў прычыны крызісу праваслаўя ў адсутнасці жорсткай іерархіі: «Люд

посполитый, простой, ремесный, который, покинувши ремесло свое, а привлачивши себе влад пастырский, писмом Божиим ширмует, выворочает и на свое... хвалсивые потвары оборочают, пастырей власных своих соромотят, безчестят...» [4, с.117]. Падкрэсліваў агульныя каштоўнасці Праваслаўнай царквы і Каталіцкага касцёла і магчымасць іх аб'яднання, а заключэнне уніі тлумачыў як выйсце з крызісу і натуральнае вяртанне да першапачатковага адзінства, пераадоленне схізмы: «До оное стародавней згоды, которая первой, за единотва, была в Церкви Божой, своих ведемо!» [4, с.115].

Ён пераклаў з польскай на беларускую мову твор натхняльніка Берасцейскай уніі, езуіта Пятра Скаргі «Берестейский собор и оборона его» (Вільня, 1597 г.) [5].

У сваім трактаце «Справедливое описание поступку и sprawy синодовое и оборона згоды и едности съвершенное, которая се стала на синоде Берестейском в року 1596» ён сцвярджаў законнасць прынятых рашэнняў у выніку шырокага абмеркавання духоўнымі і свецкімі асобамі на Берасцейскім саборы згодна з даўнімі традыцыямі, царкоўным правам і ўсталяванымі нормамі ВКЛ. Абвінавачванні ў змове епіскапаў, якія таемна прызналі міжцаркоўную еднасць, адваргае і адсутнасць інфармацыі ў ніжэйшага святарства тлумачыць кананічнай традыцыяй, згодна з якой святары павінны выконваць пастановы вышэйшых іерархаў [6, с. 8]. У якасці доказу законнасці уніі прыводзіць звесткі пра паездку мітрапаліта Ісідара на Фларэнтыйскі сабор 1439 г., яго ўрачыстую сустрэчу па вяртанні кардыналам і біскупам кракаўскім.

Адным з самых вядомых твораў І. Пацея з'яўляецца «Антырызіс» (Антикризис или Апология против Христофора Филалета) напісаны ў адказ на «Апокрысіс» Х. Філалета. Аўтар у дасціпнай і іранічнай манеры сцвярджае, што выйсце з крызісу праваслаўнай царквы – у далучэнні да ўніі, «где бы до власное и правоверное Руси геретикове не примешвалися и оных не зводили, и на рымлян не подбуряли, давно бы тая светлая згода конец свой взела» [7, с. 477–982]. Да выдання былі далучаны ліст уніяцкага епіскапа да князя Канстанціна Астрожскага ад 3 чэрвеня 1598 г. і адказ Пацея клірыку Астрожскаму, Отпис на лист некаго Клирика Острожского безыменного) [8, 9].

У якасці аргументаў уніяцкі мітрапаліт друкуе вытрымкі з прывілея Уладзіслава 1443 г. і прыклады з жыцця легендарных святароў Усходняй царквы – Афанасія Вялікага і Іаана Златавуста, якія таксама прызнавалі над сабой уладу Папы Рымскага. На мове арыгінала і ва ўласным перакладзе ў працы прыведзены ліст Папы Рымскага Клімента да праваслаўных іерархаў ВКЛ ад 1596 г.

І. Пацей у сваіх палемічных творах выкарыстоўваў сеймавыя канстытуцыі, прывілеі вялікіх князёў, пастановы сусветных і мясцовых

сабораў з дакладным вызначэннем даты і месца выдання, прыклады са старазапаветнай і рымскай гісторыі, палітычных і грамадскіх падзей краін Заходняй Еўропы (Англіі, Германіі, Італіі), жыцця асоб Хрысціянскай царквы з перакладам іх на старабеларускую мову з моў арыгінала – грэчаскай, стараславянскай, лацінскай, устойлівыя выслоўі, прыказкі і прымаўкі, а таксама сарказм, з’едлівыя кпіны.

Шырокую вядомасць у ВКЛ атрымала канцэптэуальная праца І. Пацея «Гармония, албо согласие веры, sacramentов и церемонией светое Восточное церкви с костелом Римским» (Вільня, 1608), дзе праводзіцца ідэя блізкасці, гармоніі праваслаўнай і каталіцкай цэркваў: “Изали вера Латинская не таяж, што и Греческая, которая признавает Бога во Троицы единого” [10].

Канцэпцыя монархаркоўнай дзяржавы абумовіла дыскусіі не толькі пра нормы царкоўнага жыцця, суадносіны свецкай і духоўнай улады, але і пра атрыбуты суверэннасці. На пачатку XVII ст. абвастраецца барацьба за царкоўны прыярытэт паміж Масквой, з аднаго боку, Кіевам і Вільняй – з другога. Дыскусійная праблема царкоўнай незалежнасці ператварылася ў фактар барацьбы за палітычную незалежнасць.

Казачтва адыгрывала значную ролю ў міжнародных канфліктах Рэчы Паспалітай і Турцыі і за свае ваенныя паслугі патрабавала абароны свабод праваслаўнага насельніцтва. Менавіта абвастрэнне знешнепалітычнай сітуацыі стымулявала адмову ад ідэі монархаркоўнасці.

Так І. Пацей з мэтай абгрунтавання высокага грамадскага і прававога статусу ўніяцтва вылучыў ідэю аўтаноміі Царквы. Яго пераемнік Іосіф Вельямін-Руцкі ў 20-я гг. XVII ст. распрацаваў канцэпцыю рэфармавання уніі і яе аўтакефаліі, якую таксама падтрымаў М. Смятрыцкі пасля пераходу ва ўніяцтва. І. Вельямін-Руцкі шляхам стварэння ўласнага патрыярхату дамагаўся адміністрацыйнай незалежнасці ад Рыма, Канстанцінопаля і Масквы. Ён разлічваў змяніць сістэму духоўнай адукацыі, арганізаваць уніяцкае манаства ў Базыльянскі ордэн, актыўна ўдзельнічаў у літаратурнай палеміцы і ўвогуле прыклаў шмат намаганняў для ўмацавання уніі. Трэці ўніяцкі мітрапаліт сцвярджаў, што ўніяты з павагай ставяцца да славянскіх кніг, карыстаюцца іх аргументамі і рускай мовай ў пропаведзях. Усё насельніцтва ВКЛ ён лічыў адным народам – літвінскім, які мае агульныя палітычныя, этнічныя і культурныя, моўныя і рэлігійныя прыкметы, а пераемнасць яго нацыянальных традыцый адлічваецца не ад Грэцыі і Рыма, як даказвалі праваслаўныя і каталікі, а ад згубленай дзяржаўнасці ВКЛ [11, с. 454–461].

Рэформы Руцкага здолелі больш адаптаваць уніяцкую царкву да сацыяльна-палітычных умоў Рэчы Паспалітай, што выклікала цікавасць уніяцкіх публіцыстаў да грамадска-палітычных праблем, у тым ліку да пытання пра структуру грамадства і паўнамоцтва ўлады.

Ідэя царкоўнага адзінства і адпаведна манацаркоўнай дзяржавы, распрацаваная ў канцы XVI ст. – 1610-я гг., у якой свецкая ўлада падпарадкавана духоўнай уладзе Рымскага папы, змяняецца ў 20-я гг. XVII ст. прызнаннем суверэнітэту грамадскіх інстытутаў. На думку І. Вельяміна-Руцкага, кароль абавязаны зацвярджаць іерархаў пры іх пасвячэнні, у іншым выпадку кароль увогуле не меў правоў у сваёй дзяржаве. Яго апаненты, каталіцкія і праваслаўныя аўтары, настойвалі на пасвячэнні іерархаў толькі рымскім папам або патрыярхам.

Такім чынам, каталіцкія і ўніяцкія аўтары, будучы прыхільнікамі ідэі адзінства, па-рознаму бачылі паўнамоцтвы свецкай і царкоўнай улады, іх стасункі і мадэлі дзяржаўнай будовы. Каталікі прызнавалі вяршэнства папы пры даволі моцнай моцнай каралеўскай уладзе, а ўніяты вызначалі прыярытэт свецкай улады як асновы дзяржаўнасці.

У канцэпцыі царкоўнага адзінства значнае месца займала праблема маральнага абнаўлення царквы, вырашэнне якой І. Пацей прадстаўляў як выйсце з крызісу праваслаўнай царквы. Яго прыкметамі ён лічыў «нядбаласць і нячуйнасць пастыраў нашых галоўных», заняпад «стану чарнецкага – у манастырах не жывуць, па людзях бегаюць» [8, стб. 1023]. Рэформы ладу манаскага жыцця таксама займалі вядучае месца ў дзейнасці І. Вельяміна-Руцкага. Палеміка XVII ст. пра пытанні веры і ролю чалавека ў ёй садзейнічала абмеркаванню праблем месца чалавека ў свеце і «праўдзівага быцця» і вызначыла два асноўныя шляхі: першы – у манаскай пакоры і аскезе, другі – у актыўным грамадскім жыцці чалавека.

• Літаратура

1. Гісторыя філасофскай і грамадска-палітычнай думкі Беларусі: у 6 т. – Т. 3. Рэфармацыя. Контррэфармацыя. Барока / аўтары тома : В. Б. Евароўскі [і інш.] ; рэдкал. тома: В. Б. Евароўскі [і інш.] ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т філасофіі. – Мінск : Беларус. Навука, 2013.

2. Подокшин, С. А. Проблема «Восток – Запад» в общественно-философской мысли Белоруссии и России XVI – XVII вв. / С. А. Подокшин // Книжная культура Беларуси: зб. навук. прац. – Минск: ЦНБ Акад. навук БССР, 1991. – С. 40–44.

3. Скарга, П. О единстве церкви / П. Скарга // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб.: Тип. А. М. Котомина, 1882. – Кн. 2. – Стб. 223–526. – Русская историческая библиотека, издаваемая археогр. комиссией. – Т. 7.

4. Потей, И. Уния греков с Костелом Римским 1595 г. / И. Потей // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб.: Тип. А. М. Котомина, 1882. – Кн. 2. – Стб. 111–168. – Русская историческая библиотека, издаваемая археогр. комиссией. – Т. 7.

5. Скарга, П. Берестейский собор и оборона его / П. Скарга // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб.: Тип. А. М. Котомина, 1903. – Кн. 3. – Стб. 183–328. – Русская историческая библиотека, издаваемая археогр. комиссиею. – Т. 19.

6. Пацей, I. Справедливое описание поступку и справы синодовое и оборона згоды и едности съвершенное, которая се стала на синоде Берестейском в року 1596 / I. Пацей. – Вільня, 1597.

7. Потей, И. Антиризис или Апология против Христофора Филалета / И. Потей // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб.: Сенатская тип., 1903. – Кн. 3. – Русская историческая библиотека. – Т. 19.

8. Пацей, I. «Ліст да князя К. Астрожскага» (3 чэрвеня 1598) / I. Пацей // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб.: Русская историческая библиотека, 1903. – Т. 19, кн. 3. – Стб. 983–1040.

9. Пацей, I. Отпис на Лист някого Клирика Острозьского безыменного, который писал до владыки володымерского и берестейского [каля 1598] / I. Пацей // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб.: Русская историческая библиотека, 1903. – Т. 19, кн. 3. – Стб. 1041–1122.

10. Потей, И. Гармония альбо согласие веры, сакраментов и церемоней святое Восточное церкви с костелом Рымским / И. Потей // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб.: Тип. А. М. Котомина и Ко, 1882. – Кн. 2. – Русская историческая библиотека. – Т. 7. – Стб. 169–222.

11. «Sowita wina», сочинение, изданное латино-униатами в 1621 году // Архив Юго-Западной России. – Киев: Лито-тип. Акц. Об. Н. Т. Корчак-Новицкого, 1887. – Ч. I, т. VII. – С. 443–510.